

*Politička geografija i geopolitika*Izvorni znanstveni rad
UDK 327(497.11:496.5)(091)**Srbija, Makedonija i Kosmet prema Albaniji i Albancima**

RADOVAN PAVIĆ

*Fakultet političkih nauka u Zagrebu**Sažetak*

Problem najpovoljnijeg izlaza Srbije na Jadransko more, posebno prostora južnije od Niša i istočnije od Ibra, od trajnog je interesa i značaja, što autor potvrđuje povijesnim prikazom odnosa Srbije prema albanskom prostoru, posebno u razdoblju od početka pa do kraja 30-ih godina ovog stoljeća. Radi boljeg razumijevanja današnjih procesa i događaja na Kosovu, autor predložuje pristupe rješavanja srpsko-albanskih odnosa kroz radove i djelovanje četiri markantne ličnosti srpske i jugoslavenske povijesti: Jovana Cvijića, Dimitrija Tucovića, Vase Čubrilovića i Ive Andrića, koje međusobno povezuje krajnje negativna ocjena proizašla iz težnji za teritorijalnim širenjem i demografskim promjenama u kontekstu formiranja Velike Srbije.

Novi društveni procesi i događaji na Kosovu (točnije: Kosmet ili Kosovo i Dukadjin), ali i u Jugoslaviji, otvaraju i nova pitanja teritorijalnih i geopolitičkih odnosa dijela Jugoslavije prema sjevernoj i srednjoj Albaniji. Ta se pitanja, s jedne strane, odnose na činjenicu da današnja politika Srbije objektivno gura Albance da rješenje za sebe prvi put eventualno potraže u svezi sa Albanijom, a ne više sa Jugoslavijom. A s druge strane — moguća konfederalizacija Jugoslavije koja bi se sastojala od dvije cjeline, tj. Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine i s druge strane od Srbije, Crne Gore i Makedonije otvara za ove potonje nova pitanja dodatnih izlaza na jadransko pročelje. Izlazi, dakako, mogu biti i vlastiti, tj. preko Crne Gore, ali mogućnost postoji i preko sjeverne i srednje Albanije.

Bez obzira kako se riješio kosmetski problem: maksimalnim otvaranjem ili zapravo uklanjanjem državnih granica, uspostavljanjem Republike, priključenjem Albaniji, zajedničkim srbijansko-albanskim kondominijem, ili konfederalizacijom koja bi uključivala i Albaniju, problem najpovoljnijeg izlaza na Jadran za sav prostor Srbije južnije od Niša i istočnije od Ibra, kao i za čitavu Makedoniju — ostat će trajno značajan. A zbog općeg dinamiziranja života i uvlačenja Albanije u evropske životne tokove, značenje tog pitanja će još i porasti.

Zato će u budućnosti sjeverna i srednja Albanija postati novi bitni elementi u složenim političkim, geopolitičkim i prometnim odnosima između Srbije, Kosmeta i Makedonije, pri čemu će svi partneri biti podjednako zainteresirani za rješenje tog pitanja, a taj je paritet svakako novost u balkanskim odnosima.

Međutim, valja naglasiti da sva ta pitanja zapravo nisu ništa novo — problem sjeverne i središnje Albanije, ali i cjelokupnog odnosa prema albanskom prostoru, traje još od početka 20. stoljeća ili još od sredine 19. stoljeća.

Da bismo bolje razumjeli današnje prilike, treba promotriti i neke aspekte geopolitičkog nasljedstva, tj. jedinstvo političkih i teritorijalnih sadržaja, koji jasno ukazuju na značenje albanskog prostora u strategemama balkanskih i izvanbalkanskih država. Zato je zanimljivo uočiti kako na ta pitanja gleda jedan od najvećih južnoslavenskih geografa, bitno angažiran i u političkoj zbilji (Jovan Cvijić), zatim jedan socijalist (Dimitrije Tucović), povjesničar (Vasa Čubrilović) i diplomat i književnik (Ivo Andrić), a svi su oni markantne ličnosti srpske i jugoslavenske povijesti. Prilozi koji slijede jasno će ukazati o čemu se radi kada su u pitanju sjeverna i središnja Albanija. U tome, sve četiri ličnosti povezuje krajnje negativna ocjena koja logično slijedi iz težnji teritorijalnom širenju i demografskim promjenama u kontekstu formiranja Velike Srbije.

Uzimajući u obzir navedene autore i albanski problem, jasno se razlikuju dva razdoblja: početkom 20. st., uključujući 1913. godinu, značajni su Cvijić i Tucović, i to prvi kao izraz težnji teritorijalnih presezanja Srbije prema moru, čak i u uvjetima »antičnografske nužnosti«, a drugi kao oporba takvim shvaćanjima. Za drugu polovicu 1930-ih godina značajna su druga dva autora — Čubrilović i Andrić, od kojih će naročito prvi imati naglašeno negativno značenje.

Jovan Cvijić i pitanje sjeverne Albanije

Današnja kriza na Kosmetu ima izrazito dvojako značenje: izražene su politička dimenzija koja se prvenstveno svodi na pitanje demokratizacije, srbijanskog velikodržavlja i samoopredjeljenja, ali i geopolitička dimenzija koju čini borba za životni prostor i životne mogućnosti općenito, i to između jedne daleko brojnije i demografski brzo rastuće populacije i druge malobrojnije, koja je na Kosmetu iz različitih razloga u opadanju. Pritom je odmah važno upozoriti: i onda kada se riješe svi politički problemi, kosmetsko pitanje bit će i dalje izuzetno teško, jer će se i dalje nastaviti borba za životni prostor, i to u uvjetima jednostrane demografske ekspanzije i već postojeće izrazite prenaseljenosti, a sve na nacionalnoj osnovi.

Međutim, geopolitičke, dakle teritorijalizirane osnove kosmetskog problema imaju i druge aspekte. Što se tiče nasljedstva, tu je pitanje granica Albanije, Jugoslavije i Kosmeta, a što se tiče suvremenosti, to je pitanje matice. Promotrit ćemo neka pitanja iz nasljedstva, tj. ona koja se tiču odnosa albanskih susjeda na Balkanu, ili onih preko mora prema albanskom etnikumu. Pritom odmah treba jasno reći: taj je odnos ofenzivan, sastoji se prvenstveno u pokušaju da središnje balkansko zaleđe na najpovoljnijem mjestu izade do mora, ili da prekomorski susjed preko albanskog mostobrana nađe uporište za južni krak geopolitičkih kliješta kojima treba prodrijeti na Balkan i okružiti jadransko »mare

nostro«. Radi se, dakle, o teritorijalnom aspektu međusobnih odnosa, koji su i stvorili bitan problem, tj. podjelu albanskog etnikuma. Balkan tako karakteriziraju dvije bitne podjele — i Albanije i Makedonije. Nažalost, one se obje tiču Jugoslavije.

Te dvije podjele ne doživljavaju, barem ne u nas, podjednaki tretman — naime, dok jugoslavenska službena historiografija i politika redovno uočavaju podjelu makedonskog etnikuma kao problem koji je bitno opterećenije odnose i iz kojeg slijede odgovarajući problemi, dotle se podjela albanskog etnikuma uzima samo kao datost, kao spoznaja koja se ne vrednuje (i ne smije vrednovati!), kao nešto što je takvo kakvo jest, i što ne može biti problem, što je samo indiferentno nasljeđe koje je, istina, tu, ali koje ne može biti involvirano u današnje odnose i ne može postati upitnim. Ovo ne uočavamo s ciljem da bismo doveli u pitanje helsinška načela o nepovredivosti evropskih granica (iako i ona nisu sakrosaktna, što se danas vidi na primjeru obje Njemačke i sovjetskih baltičkih republika uskoro), nego zato da ukažemo kako kosmički i jugoslavensko-albanski problem nije moguće promatrati izolirano od nasljedene podjele albanskog etnikuma, po kojoj danas (1989/1990. god.) barem oko 40% od ukupnog broja Albanaca živi u Jugoslaviji.

Jovan Cvijić najveći je južnoslavenski i uopće balkanski geograf i poznavalac Balkana u ključnom razdoblju od kraja 19. st. pa do I. svjetskog rata. Analizom nekih njegovih radova iz 1908. i 1912. godine, jasno se uočava albansko-srpski problem: on se konkretno svodi na pitanje izlaza Srbije na južni Jadran. Praktički u svakom procesu nastanka i afirmacije novih državnosti dva aspekta imaju bitno značenje: to su *prvo*, zauzimanje što većeg životnog prostora, i *drugo*, izlaz do morskog pročelja. Ovo su dva imperativa pred kojima pada sve ostalo: različiti etnički sastav i prava drugih nemaju apsolutno nikakva značenja; odnos snaga je jedino što vrijedi i jedina je mjera stvari.

Krajem 19. stoljeća do početka balkanskih ratova (1912. g.) problem izlaska Srbije na more zaista je zaoštren, ali on ima svoju, već preko 60 godina, dugu tradiciju. Treba zato podsjetiti da se ta pitanja raspravljaju u Srbiji još u doba kada Ilija Garašanin, ministar »unutrašnjih dela« piše svoje »Načertanije« (1844. g.), ili kada knezu Aleksandru predočuje savjete o vanjskoj politici Srbije (1845. g.). Zbog ovisnosti o Austriji u vanjskoj trgovini, Srbija mora potražiti novi trgovački put do mora, a to je preko Skadra do Ulcinja. Također treba tražiti od Porte ili dio zemljišta, ili slobodan koridor do Jadrana za trgovačke svrhe — razumljivo je da se to sve odnosi na teritorij sjeverne Albanije, koja drži ključeve Jadranskog mora. Prostor sjeverne Albanije imat će, dakle, trajno značenje i tako će to ostati i u doba stare Jugoslavije.¹

Političko-prometna blokada Srbije ili mogućnost takve blokade i izoliranost od pristupa moru, u čemu Srbija ima tipična obilježja jedne LLC zemlje (Land Locked Countries - zemlje bez izlaza na more), bitni su nepovoljni činioci za

¹ Ilija Garašanin: »Načertanije«, zapravo: »Program spoljašne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine« (Srpska Kraljevska Akademija, Spomenik, XCI, Drugi razred, 70, Beograd 1938, str. 75—102), i »Sastav koji je predao Garašanin knezu Aleksandru 1845. godine«, (isto, str. 105—115).

njezin razvoj upravo u ključno doba stvaranja moderne srpske države 1878. g., u čemu prometna valorizacija ima bitno ekonomsko značenje.

I odmah valja uočiti dvije suštinske činjenice: *prvo*, za izlaz Srbije do mora (Jadranskog i Egejskog) postoje prirodoslovno vrlo povoljni pristupi preko Kosmeta i sjeverne Albanije, i dolinom Vardara do Soluna. Ali, *drugo*, na oba ova prometna pravca ispriječile su se bilo etničke barijere (albanska i dijelom grčka), bilo tuđe političke aspiracije (Turska i Grčka). Ovakve prilike nije bilo moguće razriješiti u mirnodopskim uvjetima, a zbog odnosa snaga bio je zapravo jedino moguć pristup moru preko Kosmeta i sjeverne Albanije prema ušću Drima ili Draču. Na trupnom dijelu Balkana, dakle sve do linije Valona-Solun na jugu, što se tiče blizine, nepostojanja težih reljefnih prepreka i izlaza do relevantnih stvarnih ili potencijalnih luka — južna Srbija, Kosmet i Makedonija imaju najpovoljniji prometno-geografski položaj. Određene prednosti su ipak na strani Moravsko-varđarske udoline, jer je ona glavna vca za Srednju Evropu, Kosmet je ipak položen nešto perifernije, ali s očekivanim prometnim otvaranjem doline Ibra, i on će postati značajan. Konačno, zbog odnosa snaga Srbiji će kao mogući izlaz na Jadran preostati samo sjeverna Albanija. I doista — tu će biti usmjereni interesi Srbije, dakako uz težnju za izgradnju željeznice, i to je jedan od glavnih historijskih interesa Srbije u doba stvaranja moderne države u 19. stoljeću, koja se, na nesreću, našla kopneno izolirana od mora, prometno-geografski blokirana i u geopolitičkom okruženju: izlaz nizvodno Dunavom ne vodi nikuda, a hidrografski i plovidbeno je nepovoljan, prema panonskom Podunavlju moguća je blokada Austrijom, Bosna i Hercegovina su zatvorene zbog austrijske okupacije i aneksije 1878. i 1908. godine, zbog Sandaka, te »političke zemljouzine« široke oko 50 km ne postoji teritorijalni spoj sa Crnom Gorom, na jugu je Turska, a put preko Sofije vodi do Carigrada, koji je u usporedbi sa Solunom izgubio gotovo svako značenje. Godine 1913. spojiti će se teritoriji Srbije i Crne Gore, Srbija i srednji Balkan steći će time političke pretpostavke za izlaz do mora, ali su prirodoslovne prepreke isuviše nepovoljne za izgradnju željeznice u ondašnjim tehničkim i finansijskim uvjetima. Preostat će, dakle, kao izlaz Kosmet i sjeverna Albanija. Srbija mora riješiti to pitanje, kao što mora biti izložena i stranom pritisku zbog svog geografskog položaja: ona je jezgro Balkana, komunikacijski koridor, zapreka za austrijsko širenje na jugoistok, dakle uključena u strategme velikih, geopolitički okružena Austrijom, Turskom i Bugarskom. Po rezultatima Berlinskog kongresa (1878) Srbija je »opkoljena zemlja« i Srbi su »uhapšen narod«. ² Zbog austrijske okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine 1878. i 1908. Srbija gubi svaku mogućnost eventualnog izlaza na more preko tog teritorija — ona je, uostalom, jedina balkanska država bez izlaza na more — dakle, prema Cvijiću, 1908. godine Srbija mora dobiti teritorij »u oblasti srpskoga naroda kojim bi izlazila na Jadransko more«. ³ Cvijić pritom očito zaboravlja na etničku albansku barijeru. Nekada je u sjevernoj Albaniji, istina, bilo dosta srpskog stanovništva, ali je nova situacija već

² Jovan Cvijić: »Geografski i ekonomski položaj Srbije«, (J. Cvijić: *Sabrana dela*, Knjiga 3, Tom 1, *Govori i članci*, SANU, Bgd, 1987, str. 165); rad je napisan 1908. u doba aneksione krize.

³ *isto*, str. 167.

posve drugačija. Osim toga, Cvijić temelji prava Srbije i na činjenici da bi Kosmet i sjeverna Albanija činili jednu prirodnu cjelinu, što je, međutim, u odnosu na etnički sastav posve irelevantno.

Balkanski ratovi otvorit će mogućnost za participaciju Srbije na sjevernoj arbanaškoj obali, a tezom o »anti-etnografskoj nužnosti«⁴ (XII. mj. 1912) Cvijić će »razriješiti« problem etničkog sastava: dakle prema Cvijiću »... Srbija mora zbog svoje ekonomske samostalnosti dobiti pristup na Jadransko more i jedan dio arbanaške obale: bilo zauzimanjem teritorija, bilo dobijanjem ekonomskih i komunikacionih prava na tu oblast«. ⁵ Istina, to su etnički strana područja, ali se ona moraju zauzeti zbog životnih državnih potreba. Cvijić time opravdava »anti-etnografsku nužnost«, koja u takvom obliku, tj. zauzimanjem teritorija »... nije protiv principa narodnosti.« (sic!) ⁶ Cvijić je ovdje jasan zastupnik osvajačke koncepcije, a opravdanje za »anti-etnografsku nužnost« vidi i u tome što su Arbanasi u sjevernoj Albaniji zapravo proizašli iz amalgamiranja Arbanasa i Srba. Navedeni Cvijićevi stavovi jasni su u svom osvajačkom kontekstu za račun veliko državne ideje kojoj je imanentno načelo teritorijalnog širenja, kao i za račun mladih poslovnih slojeva koji trebaju prometno-gospodarski izlaz u svijet. Međutim, Cvijićevi su argumenti (»argumenti«) krhki, a ujedno i nedostojni.

U navedenoj prometnoj orijentaciji Pomoravlje (i Podunavlje) — Kosmet — sjevernoalbanska obala Cvijić inače otklanja optužbu, koja tada stiže iz Evrope, da Srbija zapravo traži izlaznu luku za Rusiju koja ne bi ovisila o carigradskim tjesnacima, a ukazuje i na koristi koje bi od takve poprečne željeznice mogle imati i Austro-Ugarska i Italija, jer se prostor između južnog Jadrana i Moravsko-varždarske udoline može najbolje aktivirati jedino poprečnim prometnicama, a za to nije dovoljno samo oživljavanje starog skadarsko-prizrenskog (Zetskog) karavanskog puta ili Via Egnatiac (Drač-Solun), nego je potrebna i željeznica.

Na problem ima li izlaza Srbije na more, Cvijić naročito inzistira 1912. godine - pitanje mora bit će za Srbiju kao državu u usponu zapravo svojevrstni ceterum censeo, što je i logično jer je prije balkanskih ratova Srbija bila jedina balkanska država bez izlaza na more, pa će to biti i jedan od glavnih sadržaja vrlo širokog društvenog interesa u Srbiji, uključujući tu i seljaštvo. I kod srpske vojske koja napreduje u balkanskom ratu prema primorju između Lješa i Drača postoji visoka svijest o potrebi proboja do mora — tema o dunavsko-jadranskoj željeznici, koja bi počinjala kod Mrdara, jugozapadno od Niša, i izbijala na more kod Medove ili Bara, svagdje je prisutna. Pri tome je obala od Bara do Drača »prirodna primorska vratnica«⁸ za središte Balkana, a time i za Kosmet.

⁴ isti, »Izlazak Srbije na Jadransko more«, (*Sabrana dela*, ..., XII. 1912, str. 167); rad je napisan 1912.

⁵ isto, str. 218.

⁶ isto, str. 218.

⁷ isto, str. 219.

⁸ isto, str. 214.

Za provođenje željezničke pruge postoji više mogućnosti, ali je očito najbolja ona dolinom Bijelog Drima s Kosmeta i dalje Drimom do mora. Međutim, određenjem granica Albanije i u nemogućnosti da se steknu »komunikacijska prava« Srbija je morala napustiti ideju dunavsko-jadranske željeznice. Istina, jedna od mogućnosti za izbjicanje u prostor između ušća Bojane i Lješa javila se 1915. godini u tajnom ugovoru između Italije, Velike Britanije, Francuske i Rusije, kojim se trebala formirati autonomna islamska albanska država i inače podijeliti Albanija između Crne Gore, Srbije, Grčke i Italije, što također nije ostvareno. Sve je to bio problem za Srbiju, ali je stvaranje stare Jugoslavije otvorilo nove mogućnosti jadranske participacije bez obzira na ovladavanje prostorom sjeverne Albanije.

Cvijićeva shvaćanja zanimljiv su prilog aplikativnoj geopolitici — jasno su izraženi osvajački interesi, jer se kod Cvijića radi o tome da Srbija dopre do mora »... proširenjem svoje teritorije«, a ne stjecanjem tranzitnih prava i slobodnih lučkih zona. Pored toga, Cvijićeva je argumentacija strogo pragmatička, dakle znanstveno neprihvatljiva. Dakako, treba naglasiti da to nisu jedina Cvijićeva reakcionarna shvaćanja.

Dimitrije Tucović, teritorijalno širenje Srbije i odnos prema Arbanasima

U svom radu »Srbija i Albanija« (predgovor datiran 1. I. 1914)⁹ Tucović je sušta protivnost dotadašnjim (dakle, uključujući i doba drugog balkanskog rata) shvaćanjima širokog javnog mnijenja Srbija, koje iz povijesnih i ekonomskih razloga polaže pravo na sjevernu Albaniju. Vidjeli smo kako je Cvijić pristupao tom pitanju sa stanovišta razumijevanja prostornih odnosa uz načelo »antictnografske nužnosti«. Za razliku od njega, Tucovićeva kritika zavojevačke politike prije svega Srbije ima prvenstveno političko značenje. Uspostavljanjem državnih granica Albanije i Jugoslavije i stjecanjem za Srbiju drugih izlaza na more, poslije 1918. godine ublažava se teritorijalni aspekt problema sjeverne Albanije (pojam sjeverne Albanije odnosi se na prostor od Prokletija na sjeveru do rijeke Mati na jugu, s okosnicom u porječju Drima — to je prostor u kojem je historijski bilo znatno zastupljeno i slavensko stanovništvo), ali problem perzistira i dalje na političkoj razini — naime, važna je dugotrajnost sukoba između arbanaškog i slavenskog stanovništva i borba za »Lebensraum«. Sukob se temelji na zavojevačkoj politici Srbije, što će Tucović u svom radu spomenuti više puta. Tom »zavojevačkom politikom srpske vlade prema arbanaškom narodu...« uz »divljaštva koja je srpska vojska prema njima (tj. Arnautima) počinila«¹⁰ za balkanskih ratova, u uvjetima u kojima »svojom zavojevačkom politikom Srbija, Grčka i Crna Gora nisu uspele da Albaniju podele, ali su uspele da je smanje i očerupaju«¹¹ i uz albansko osvajanje životnog prostora na račun Slavena, što je »... posledica nesnošnog susjedstva primitivnih, pljačkaških, neobuzdanih arnautskih plemena...«,¹² pri čemu je »... Turski režim gledao kroz prste i kada

⁹ D. Tucović: *Srbija i Albanija, jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, (Kultura, Bgd. 1945).

¹⁰ *isto*, str. 13. i 17.

¹¹ *isto*, str. 62.

¹² *isto*, str. 19.

Arbanasi vrše gruba nasilja prema hrišćanima...¹³ sve to nije moglo nestati iz povijesnog kolektivnog pamćenja i nužno je moralo opterećivati i kasnije odnose.

Jedan od bitnih uzroka sukoba Tucović s pravom vidi u problemu tadašnje prenaseljenosti (on će reći »teskoba«), dok u uvjetima nekadašnjeg relativnog obilja zemlje nisu bili potrebni ni međuplemenski sukobi, a niti prodor u slavenska područja. Međutim, broj stanovnika u Albaniji (računato na današnjem teritoriju) raste — do 1650. g. on iznosi oko 200.000 ljudi, da bi do 1900. godine narastao na 800.000, pri čemu su problemi, dakako, najizraženiji u slabo produktivnoj sjevernoj Albaniji. Zato se razvijaju međuplemenski ekonomski sukobi oko zemlje, a pljačka je vid ne razbojništva, nego oblik nužne ekonomske egzistencije.¹⁴ Potreba za zemljom uvjetovala je i teritorijalno širenje na račun Slavena na istoku, jer su uz albanske obale močvarni i malarični krajevi nepogodni za masovno naseljavanje, funkcioniranje važnijih luka, a sve u uvjetima dok drugi vladaju morem (Mlečani, Dubrovnik). Sukob je zato neminovan, a kako se radi o najizrazitijoj geopolitičnosti tj. borbi za zemlju od strane jednog agrarnog elementa — tu onda nema milosti! I što je najvažnije, taj će sukob biti trajan, on postoji i danas, a nastavit će se i nadalje, čak i kada se riješe svi suvremeni problemi na Kosmetu: zemlja je zemlja, zemlja je sigurnost i životna osnova, zemlja čovjeku osigurava osjećaj da je svoj na svome i glavni je zalag povijesne ukorijenjenosti. Dakle, borba za životni prostor u uvjetima prenaseljenosti bit će izvorni uzrok problema, i tek kasnije dolaze do izražaja drugi ekonomski i geopolitički problemi, tj. izlaz Srbije na more, borba za autonomnu ili što veću nezavisnu Albaniju, širenje utjecaja i Austrije i Italije uz teritorijalno smanjenje Albanije.

Poseban srpsko-arbanaški, ali i širi balkanski problem nastaje kada se javila nužnost da Srbija izade na more. Pitanje obalske participacije u početku 20. stoljeća pa sve do prvog svjetskog rata bitno zaokuplja najšire slojeve u Srbiji, uključujući i seljaštvo. Unatoč oscilacijama u vrijednosti Sredozemlja ono u regionalnom smislu ima trajno značenje, a poprima novu vrijednost otvaranjem Sueskog kanala 1869. godine, dok za nove kopneno izolirane države ima odlučno značenje. I s pitanjem izlaska Srbije na more, pitanjem austrijskih uporišta u njezinoj težnji prodora ka Istoku, pitanjem talijanskih uporišta na Balkanu za južni krak geopolitičkih klijesta oko Jadrana, Albanija ulazi u tuđe strategeme — svima je ona cilj kao teritorijalno uporište i baza za izlaz s kopna ili ulaz na Balkan.

U najvećoj će početnoj prednosti biti Austro-Ugarska: Venecija je, naime, propala (1797), Austrija drži sjevernu Italiju (do 1859. i 1866. godine), ujedinjenje Italije je zakašnjelo (1870. g.), austrijski prodor u Bosnu i sandžački koridor (1878—1908) otvarat će put prema jugoistoku, a »... apsolutni cilj austrijske politike« je Solun,¹⁵ on treba da postane južno pristanište monarhije, na kraju je panonsko-moravsko-varđarskog koridora, otvoren je Sueskom kanalu, a i u blizini je Crnog mora. Ali, nezavisna Srbija i Crna Gora i njihovo

¹³ isto, str. 19.

¹⁴ isto, str. 27.

¹⁵ isto, str. 71.

teritorijalno spajanje (1913. g.), nestanak »političke zemljouzine« (Novopazarski Sandžak, sandžački koridor) — sve to onemogućava austrijski pristup Solunu: put se, dakle, više ne otvara preko Mitrovice i Kosova, nego preko Drača. Zato i Austrija (i Italija) podržavaju stvaranje autonomne Albanije, što ima za cilj da se nikom trećem ne dopusti pristup na Jadran i da se ne etablira u Albaniji — a to, barem u sjevernoj Albaniji, može biti samo Srbija.

Tucović, dakako, nije geopolitičar, ali su njegova shvaćanja u skladu s vremenom kada je politika bitno povezana s teritorijalnim osvajanjima, značenjem lokacije, koridora, itd; uopće sa shvaćanjem prostornih odnosa. I Tucović dobro shvaća te prostorne i ekonomske odnose: Kada se Srbija uključila u prometne tokove Panonija — Solun (dakle od sjeverozapada prema jugoistoku), a bez izlaza na Jadran ona dolazi u suštinsku ovisnost o Austriji. Da bi se razbilo ekonomsko okruženje, potrebno je more, a Srbija smatra da je to Jadran, i »Ostvarenje te težnje (tj. proboja na Jadran) postalo je sada glavni cilj svekolike srbijanske politike«. ¹⁶ Dakako, to nije moguće bez zavojevačkih težnji i aktivnosti Srbije, i zato će Austrija biti za to da Skadar ostane albanski, kako bi bio straža i zapreka crnogorskom i srpskom širenju. Nasuprot tome, Italija će težiti južnoj Albaniji kako se nitko drugi ne bi utvrdio na Otrantskim vratima, koja su važan element za definiciju Jadrana kao talijanskog »mare nostra«. Ali, najvažnija je ipak autonomija Albanije, jer ona sama po sebi sprečava izlazak Srbije na Jadran. A kako je Srbija za izlaz u Podunavlje zapriječena austrijskom političkom i trgovačkom barijerom, preostaje samo izlaz na Jadran.

Pritom je važno uočiti da za taj izlaz postoje preko sjeverne Albanije zapravo tri mogućnosti: stjecanje komunikacijskih prava dogovorom, dakle u suradnji s jednim drugim suverenitetom, zatim zauzimanjem vlastitog koridora i konačno zauzimanjem šireg teritorijalnog obuhvata. Zato Tucović kritizira vladajuće krugove Srbije da ciljeve žele postići širenjem teritorija, a to znači zavojevanjem sjeverne Albanije. I Tucović uočava da Srbija ima dvije mogućnosti za izlaz na Jadran, tj. preko Crne Gore na Bar ili na Solun, ali zbog tehničkih i političkih razloga Srbija se odlučuje za Jadran preko sjeverne Albanije ne zbunjujući se pred činjenicom da se radi o pravcu »... koji vodi preko oblasti sa kompaktnim tuđim elementom (tj. stanovništvom), elementom najveće otporne snage u predašnjoj evropskoj Turskoj...«. ¹⁷ Pritom pitanje izlaza Srbije na Jadran Tucovića ne zanima samo kao ekonomsko-prometni i vojni problem, nego i zato jer »... posledice toga zavojevačkog upinjanja naših vlasnika predstavljaju nepresušni izvor ne samo novih zločinstava prema arbanaskom naselju već i stalne opasnosti po mir i spokojstvo našega naroda...«. ¹⁸

Međutim, dok s jedne strane Tucović uočava potrebu izlaza na more, s druge strane bitno griješi u svojoj kritici jadranskog izlaza: »Pre svega Jadransko more kao sredstvo našega saobraćaja sa svetom nije bez krupnih nedostataka«. ¹⁹ Navodno, Jadransko more je izgubilo svoje nekadašnje trgovačko značenje, pa je

¹⁶ isto, str. 77.

¹⁷ isto, str. 93.

¹⁸ isto, str. 82/83.

¹⁹ isto, str. 94.

stoga za Tucovića važniji Solun. Iako bi se o vrijednosti Jadrana moglo raspravljati ovisno o povijesnim razdobljima, ovaj akvatorij za Srbiju i srednji Balkan ipak ima nesumnjivo značenje. Tucovićevo mišljenje o Jadranu prva je pogreška: naime, Srbija objektivno tada nije imala drugog izbora, i to iz političkih razloga. Također nije točan ni Tucovićevo prigovora da prirodni put iz srednje Evrope i Balkana izlazi na Solun i da se taj put ne može skrenuti prema Jadranu. Prigovor ne stoji, zato jer Srbija opravdano želi izlaz preko svoje vlastite, a ne tuđe luke. To je, dakle, druga Tucovićevo pogreška. Prema Tucoviću Srbija bi trebala težiti ka solunskom izlazu. Osim toga, za njega je izgradnja dobrog pristaništa (u prostoru između ušća Bojane i sa uključno Dračom) ogromna financijska žrtva, ali pritom zaboravlja što za jednu državu u dugotrajnom smislu znači vrijednost vlastite luke na povoljnoj regionalnoj lokaciji. Uz ove neprihvatljive prigovore, Tucović je u pravu kada ukazuje na iznimne teškoće. Naime, srpsku željeznicu (dunavsko-jadranska željeznica) trebalo bi vojno osiguravati, a to bi u svakom slučaju bilo vrlo teško, jer bi u pokornosti trebalo držati cijelu sjevernu Albaniju. Zato je, prema Tucoviću, izlaz Srbije na Jadran trebalo postići sporazumom, dakle s Albanijom, a ne protiv nje.²⁰

Za Tucovića rješenje balkanskog problema moguće je jedino »... stvaranjem jedne nove zajednice« naroda na Balkanu.²¹ Za njega »... nacionalno oslobađanje balkanskih naroda nije moguće bez ujedinjenja celog Balkana u jednu opštu zajednicu.«²² Ona bi bila ujedno i privredna zajednica, a i svima bi otvorila izlaz na more. »A sa ujedinjenjem političkih snaga i privrednim napretkom balkanski narodi bili bi sposobni da dadu otpora zavojevačkim težnjama kapitalističkih evropskih država!«²³ dakle, balkanska zajednica imala bi i obrambeno značenje. Sve to zvuči idealno i prihvatljivo i u duhu je vremena kada se panslavizmom i širim zajedništvom željelo osigurati snagu za postizanje određenih ciljeva: i slaveni će biti jači od pojedinačnih slavenskih naroda, isto tako i svi Germani ili svi Turci (kao i danas svi Arapi). Ali, koncepcija je zapravo idealistička, jer ne vodi račun o dvije bitne činjenice: *prvo*, zaboravlja se da bi u toj balkanskoj zajednici bili ujedinjeni entiteti koji su tradicionalno suprotstavljeni i sukobljeni, ponajprije oko teritorijalnih pitanja (oko svojih i tuđih teritorija), što je i primjereno onom geopolitiziranom dobu kada se vodi borba za održanje i »Lebensraum«; i *drugo*, zaboravlja se na izuzetnu različitost — u istoj državi morale bi se naći i hrvatske i srpske i muslimanske i albanske i bugarske i grčke i crnogorske i makedonske zemlje, a tako šarolika zajednica teško da bi mogla biti efikasna i ostvariti ravnopravnost i suradnju. Tucović zaboravlja iskustvo da su zajedništva na Balkanu postojala (dakako ne uvijek) samo u vrijeme otpora Turskoj, a da je suprotnost interesa u ovom prostoru logična nakon ostvarivanja samostalnosti. Tucović, dakle, zaboravlja da je ujedinjenje i zajedništvo kao činilac snage i otpora prema van jedno, a nešto sasvim drugo zajedništvo nakon dovršenih oslobodilačkih procesa, koje mora biti dovedeno u pitanje zbog različitih unutrašnjih interesa. Rješenje balkanskih problema tada nije, dakle, ni

²⁰ isto, str. 97.

²¹ isto, str. 112.

²² isto, str. 113.

²³ isto, str. 113.

u kakvoj zajednici ili federaciji, a nije to niti danas; naime, najprije bi svi političko-povijesni entiteti morali ostvariti svoj suverenitet, situirati se kao subjekt u povijest i tek nakon toga, nakon zadovoljenih vlastitih nacionalnih i državnih ambicija bilo bi, možda, moguće govoriti o zajedništvu i o njegovoj organizacijskoj formi. Ali, to zajedništvo ne mora pretpostavljati i političko udruživanje, nego raznoliku suradnju. Očuvanje samobitnosti je nužno i dalje, i ono nikako nije zapreka suradnji — štoviše, poštovanje različitosti samo može ostvariti osnovu za suradnju. Rješenja na Balkanu nisu nadržavne strukture, nego poštovanje različitosti političkih i svih drugih entiteta. Zato usporedbe sa zajedništvom u Zapadnoj Evropi danas nisu primjerene kada se radi o Balkanu i njegovoj zakašnjoj politogenezi. Nadnacionalne i nadržavne strukture su moguće samo tamo gdje je već ostvarena, utemeljena i priznata afirmacija i postojanje posebnosti, a Balkan još nije dostigao tu razinu. Zato je svako zajedništvo na Balkanu koje potire posebnosti artificijelno, štoviše ono je i oblik nasilja. Ono nema šanse da se na Balkanu ostvari niti danas. Potrebno je zato ići drugim putem: afirmirati posebnosti, prihvatiti raznolikosti i međusobnim poštovanjem osigurati temelje za suradnje — sve drugo je samo himera.

Tucović je bio zanesen idealizmom bez osnova, ali nije to razlog što su ga mnogi osporavali i tada i kasnije, pri čemu bi bilo zapravo »najbolje« da se Tucović zaboravi: previše je govorio o »osvajačkoj politici« srpske buržoazije, o »svirepim susjedima Albanije«, o »varvarskom postupanju« susjeda, u što se ubraja i Srbija, o Srbiji kao »osvajaču«, o paljenju arbanaških sela, a da bi sve to bilo prihvatljivo za ciljeve današnje dnevne politike.

*Vasa Čubrilović i arbanaško pitanje*²⁴

Zbog više razloga albanski problem bio je izrazit u vrijeme stare Jugoslavije. Ali, njemu se nije pristupalo na način stvaranja uvjeta za suživot i razvoj albanskog etnosa, nego samo na način njegova potiskivanja kao »tudeg elementa«, odnosno, točnije, njegova djelomičnog fizičkog uklanjanja emigracijom. U tom smislu najradikalniji prijedlog za »konačno rješenje« albanskog pitanja iznio je Čubrilović u svom referatu 1937. godine. Prijedlog je izrazito protualbanski, postupak u rješenju isključuje »zapadne metode« a okvir je velikosrpski. Za Čubrilovića svi su krajevi koji su u sastav Srbije i Crne Gore ušli 1913. godine, a zatim i u sastav SHS — samo »Južna Srbija«: to su novopazarski Sandžak, Kosmet, najjužnije Pomoravlje i Makedonija koja, dakako, ne postoji kao posebnost.

Bitna je osnova na kojoj se temelji Čubrilovićev prijedlog dvostruka: *prvo*, Albanci su u Jugoslaviji zapravo strano tijelo i »anarhistički elemenat« i treba ih se zato fizički riješiti, i to iseljavanjem; zato je pogreška predratne jugoslavenske vlade da umjesto iseljavanja — a taj proces na Balkanu traje od 1912. godine i zahvaća najviše Turke, muhadžire i Grke — vodi politiku postupne kolonizacije područja većinski naseljena Albancima; umjesto toga, pravo bi rješenje bilo njihovo, makar djelomično, iseljavanje, i to zbog dva razloga: u uvjetima postupne imigracije Slavena putem infiltracije Albanci i dalje ostaju na

²⁴ Analiza prema D. Belić, priređivač: »Šta sadrži referat dr Vase Čubrilovića iz 1937. godine: »Iseljavanje Arnauta«, (Borba, 18. I. 1988. g. u 8 nastavaka).

određenom teritoriju kao strani element, a njihov viši prirodni prirast s vremenom potire efekte slavenske kolonizacije; i zatim, kao »strano tijelo« Albanci očito nisu jugoslavenski državnotvorni element, nisu nosilac formiranja ideje jugoslavenske državnosti i nisu bili činilac formiranja Jugoslavije, nego su zapravo samo povijesni islamski reziduum: zato, u odnosu na Albance nužno je etničko raščišćavanje, dakle homogenizacija srpskog etnikuma. A zato već postoji tradicija, jer je Srbija još od I. srpskog ustanka (1804. godine) počela s istjerivanjem Albanaca iz eksklava koje su dopirale sve do Svetozareva. Zatim, isti je proces nastavljen i od 1878. g. kada Srbija stječe Toplicu i Kosanicu i dio doline Južne Morave i kada su predjeli između Jastrepca i Južne Morave bili »radikalno očišćeni« od Arnauta; dakle, etnička slika se efikasno mijenja ne kolonizacijom prostora drugačijeg etničkog sastava, nego jednostavno istjerivanjem stanovništva. I prema Čubriloviću, preostali dio posla trebala je obaviti SHS/Jugoslavija od 1918. godine. Razumljivo je da u tom procesu i Čubrilovićev prijedlog prepoznamo kao borbu za zemlju, za »Lebensraum«. Osnova egzistencije tada je zemlja, ne kao prostor za raznolike funkcije, nego kao agrarna i egzistencijalna kategorija. Zato je bilo pogrešno što su najbolje zemlje i dalje ostale Arnautima — oni su i dalje ostali ukorijenjeni u zemlji, a Slaveni su samo imigranti u albanskim međuprostorima. Zato prema Čubriloviću: »Jedini moguć način naseljavanja našeg elementa u masama u te predele bio je oduzimanje zemlje Arnautima. Posle rata (I. svjetskog rata) to se lako moglo protjerivanjem jednog dela Arnauta u Albaniju za vreme pobuna i kačačke akcije...« Isto tako u tom procesu prepoznamo borbu za homogenizaciju etnikuma.

Pitanje Arnauta u staroj Jugoslaviji ne temelji se samo na njihovu broju, visokom prirodnom prirastu, zauzimanju zemlje i njihovoj nedržavnosti, nego isto tako i na specifičnosti njihova prostornog djelovanja, iz čega slijede i posebni geopolitički i ekonomski problemi.

Od kraja 17. st. sa većim useljavanjem zemlje gladnih albanskih gorštaka prema nižim, agrarno vrednijim prostorima na istoku formira se tzv. »albanski trokut« između Debra na jugu, planine Rogozne na sjeveru i Niša na sjeveroistoku — obuhvaćeni su, dakle, Kosmet, gornja Morava i dio Zapadne Morave. Prostor čini 18 kotareva, a uporište i glavno etničko zaleđe je na zapadu tj. u Albaniji. Najistureniji dio arnautskog klina je prema Nišu, a to ima bitne posljedice za razvoj Srbije. Naime, trokut zahvaća i Kosmet, koji ima izuzetno emocionalno značenje za Srbe, prodire u dolinu Morave, pri čemu eksklave dopiru sve do Svetozareva, a to znači da ulaze u najsrpskije krajeve koji, kao i Kosmet, imaju za Srbiju veliko povijesno i emocionalno značenje (Velika Morava, Kruševac, Šumadija), zatim doline Zapadne, Južne i Velike Morave spojnica su srpskih zemalja, a susjedna Šumadija je jedna od njezinih jezgri. Albanski trokut, dakle, dovodi u pitanje samu jezgru srpskih zemalja, a to ne može ostati bez posljedica tamo gdje je povijesna i nacionalna svijest jaka, a historijsko pamćenje živo, intenzivno i jako prošireno. Osim toga, albanski trokut i »albanski klin« imaju i diobeno značenje kojim se stara raška jezgra oko Novog Pazara na sjeverozapadu odjeljuje od ostalog Pomoravlja i dijela Povardarja, tj. Stare Srbije. Zbog te izolacijske funkcije Srbija, iako se od 1878. g. znatno proširila u Toplicu, Ponišavlje i dolinu Južne Morave, nije mogla dovoljno ut-

jecati na Povardarje, koje je također locirano na pravcu širenja interesa Srbije. Položaj je albanskog etnikuma za Srbiju, dakle, nepovoljan, a to ima bitno geopolitičko značenje.

Čvorišni prostor albanskog trokuta je u području Šarplanine — ona je spojnica Albanije, zapadne i sjeverozapadne Makedonije (važnost kotlina), Kosmeta i najjužnijeg Pomoravlja, i zato prema Čubriloviću ima veliku stratešku vrijednost, što je i logično. A za Srbiju je bilo i jest važno da ima ostvaren teritorijalni kontinuitet i prema Crnoj Gori, Južnom Pomoravlju i Makedoniji — međutim, danas je taj kontinuitet prekinut i zato treba uspostaviti vezu između sjeverozapada i sjevera sa jugom u svoj svojoj dužini od Drima do Južne Morave — bez toga »...mi nećemo biti sigurni u posedu ove zemlje«. Dakle, bitni su strateški razlozi u rasporedu albanskog stanovništva — u pitanju je i veza s Makedonijom koja mora imati »...stvaran etnički oslon na maticu srpskih zemalja«, u pitanju je i strateško osiguranje granice prema Albaniji, i zbog svega toga nužno je, prema Čubriloviću, razbijanje »arnautskog bloka«. A sve to ne tiče se samo Jugoslavije i Srbije — taj albanski blok zauzima u strateškom smislu jedan od najvažnijih položaja u središnjem Balkanu, gdje je spojnica Morava—Vardar, što ima značenje i za šire evropske odnose. Zato prema Čubriloviću »...Osigurati se može u XX. veku samo ona zemlja koja je naseljena svojim vlastitim narodom. Zato je imperativna dužnost svih nas da tako važne strategijske položaje ne pustimo da u rukama drži nam neprijateljski i strani element«. A ovaj posljednji kvalifikativ o Albancima je naročito značajan — Albanci su »strani element« u Jugoslaviji koji ima namjeru da »nadire u srce naše države«. Dakle, iz svega slijedi jasna ideja kolonizacije, a »Protivu tog nadiranja (tj. Arnauta) najsigurnije sredstvo je vlastiti element, koji će hteti i umeti da brani svoje i imanje i svoju državu«. Naseljavanjem Slavena u prostor koji je uvelike već kompaktni albanski etnikum znači da se za Srbiju i Jugoslaviju potire najnepovoljnija kombinacija koju čini kompaktnost stranog elementa na ključnoj geopolitičkoj lokaciji. Ostale manjine, naime, pa i ostali Arnauti u Jugoslaviji, nisu toliko opasni kao ovih 18 kotareva albanskog trokuta jer žive raštrkano: političko značenje i ovdje i opet u vezi je s geografskim rasporedom. U albanskom trokutu prostor Šare ima odlučno značenje i zato jer »...Nacionalizovati predele oko Šare znači za uvek ubiti svaku iredentu i zauvek osigurati državinu tih zemalja«, a to se može postići kolonizacijom i arnautski će »...problem biti rešen kada se susretnu naša naselja idući od severa preko Kosova i Metohije, ka Šari i Pologu sa naseljima Makedonskim«.

Bitno geopolitičko značenje lokacije uočava se i na primjeru novopazarškog Sandžaka — jer, ako se ostvari raseljavanje Arnauta iz albanskog trokuta, ako se ostvari adekvatna etnička veza između Crne Gore, Stare Raške, Kosmeta, južnog Pomoravlja i Makedonije, onda se time prekida i posljednja veza između muslimana u Bosni i Novom Pazaru i ostalog muslimanskog svijeta na jugoistoku. Tada: »Oni postaju verska manjina, jedina muslimanska na Balkanu, a ta će činjenica ubrzati njihovo nacionalizovanje.« Govoreći o Balkanu, Čubrilović, dakako, zaboravlja na muslimane u Bugarskoj. I konačno Čubrilović zaključuje:

»Da rekapituliram: Arnaut je nemoguće suzbiti samo postupnom kolonizacijom... jedini način i jedino sredstvo to je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti...«, i dalje »...u osloncu na Albaniju budi se njihova nacionalna svest, i ne rasčistimo li stvari na vreme, za 20—30 godina imat ćemo jednu strahovitu irednetu čiji se tragovi već opažaju, a koja će neminovno dovesti u pitanje sve naše posede na Jugu«.

Problem je, dakle, uočen, perspektiva je jasno naznačena i za Čubrilovića kao »rješenje« preostaje »...jedino iseljavanje (Arnauta) u masi«. Metode pritom ne mogu biti suptilne, tankočutne i prešućene, o čemu se Čubrilović jasno izražava, jer prilikom pregovora s Albanijom o iseljavanju Albanaca »...treba dati albanskoj vladi na znanje da mi nećemo ni od čega prezati pri definitivnom rešavanju ovog pitanja...«. Iseljavanje treba biti usmjereno bilo prema Albaniji, bilo prema Turskoj. Pritom je pogodno što su u Albaniji slabo naseljene obale, ali bi se taj prostor mogao meliorirati, te bi se tamo moglo iseliti oko 100.000 jugoslavenskih Arnauta. A velike su mogućnosti također i u Turskoj, jer su stara Armenija, Anadolija i Kurdistan slabo naseljeni i nekultivirani. Razumljivo, Čubrilović vodi računa i o međunarodnom aspektu pitanja — naime, ako na proces iseljavanja stave primjedbe Engleska i Francuska, treba odgovoriti da je osiguranje Moravsko-varždarske udoline i u njihovom interesu.

U razmatranju tog pitanja Čubrilović se ne smatra vezanim nikakvim diplomatskim obzirima, nego je grubo izravan i drastičan: iseljavanje Arnauta moguće je samo u masi, državni pritisak »...treba da do krajnosti iskoristi zakone, da bi što više zagorčao opstanak Arnauta kod nas:« treba koristiti »...sva ona...sredstva koja je u stanju da iznađe jedna praktična policija«, treba dakle koristiti globe, hapšenja, kuluk, oduzimati prava na ispaše, istjerivati iz službe, šikanirati svećenstvo, krčiti groblja, treba isprovocirati sukobe putem četničkih akcija i onda krvavo gušiti bunce, treba tajno paliti sela i arnautske četvrti u gradovima itd. Trebalo bi, dakle, po Čubriloviću, stvoriti uvjete da se iseli 200.000 Arnauta u Tursku, što bi sa iseljenim Albancima u Albaniju činilo oko 300.000 ljudi, ili oko 59% svih Albanaca u Jugoslaviji, kojih je 1931. godine bilo 505.000. Preostalo bi, dakle, još oko 200.000, ali u raštrkanom prostornom rasporedu, što ne predstavlja takvu opasnost kao kompaktni etnikum i pri čemu bi postupna slavenska infiltracija bila lakša. Raseljavanje iz albanskog trokuta trebalo bi najprije obuhvatiti pečki, dakovački, podrinski, gorski, podgorski, šarplaninski, istočki, drenički, gornjodebarski i oba pološka kotara, jer su to pretežno »...pogranični srezovi, njih po svaku cenu treba raseliti«, razumljivo iz strateških razloga; treba odijeliti albansku državnu maticu od ostalog arnautluka u Jugoslaviji jednom novom slavenskom tamponskom zonom čime se suzbija iredenta, i treba uz granicu naseliti Slavene zbog sigurnosnih razloga. Ostali unutrašnji kotarevi, čije je geostrateško značenje manje, trebaju kao albanski prostori biti etnički »oslabljeni« i prepušteni postupnoj i sustavnoj slavenskoj kolonizaciji. Dakako, da bi efikasnost iseljavanja bila potpuna, treba iseljavati čitave albanske porodice, jer ako se iseli samo dio, preostatku ostaje više zemlje, dakle i bolje životne mogućnosti, pri čemu se prirodni porast i dalje intenzivno nastavlja. A što se tiče onih Arnauta koji bi ipak ostali, treba neminovno spriječiti okupljanje imanja iseljenih u rukama onih koji ostaju, jer se time problem također ne rješava

— zato treba iseljavati čitava sela i time stvoriti mogućnost za posvemašnju promjenu etničkog sastava uz zauzimanje osnovnog dobra i glavnog zaloga ukorijenjenosti i trajanja — tj. zemljišnog posjeda: ideja »krvi i tla« i tada dolazi do izražaja.

Na taj način Čubrilovićev prijedlog teži barem dijelom, tj. u pograničnim prostorima prema Albaniji, za radikalnim rješenjem arnautskog pitanja putem migracija. Time se zapravo nastavlja proces započet još 1913. godine, kojim se do 1930. godine u Tursku iselilo oko 45.000 muhadžira, među kojima i znatan dio Albanaca. Do početka 1936. godine na Kosmet se uselilo oko 12.000 slavenskih porodica, što znači oko 60.000 ljudi. Međutim, za rješenje arnautskog problema to očito nije dovoljno, i u tom je času uslijedio Čubrilovićev prijedlog — trebalo ga je pratiti osnivanje »Inspektorata za kolonizaciju« i »Institutata za kolonizaciju«, a provedbu je trebala osigurati ne nestručna i nesposobna birokracija, nego — generalštab!

Konačno u zaključku, Čubrilović ističe da treba »...imati samo jedno pred očima: što brže Arnauts iseliti, a naše koloniste naseliti«. Ponavljajući da je »...jedini efikasni način rešavanja toga pitanja — raseljavanje Arnauta u masi«...Državna vlast kad hoće da interveniše u korist svoga elementa i borbi oko zemlje može da uspe smo onda ako postupa brutalno.«

Međutim, važno je upozoriti da raseljavanje Arnauta nije u Čubrilovićevu referatu jedini prijedlog o rješavanju etničkog pitanja raseljavanjem. Čubrilović ukazuje i na, ne manje važan, problem Vojvodine, gdje postoji mađarski trokut Senta — Kula — Bačka Topola u Bačkoj: »Njega razbiti u Vojvodini znači isto kao i razbiti albanski blok oko Šare planine«. I Čubrilović predlaže da se Madare iz tog trokuta dijelom uputi na jug. Razlog za to je jednostavan: oni su opasni na granici s Mađarskom, pogotovo stoga jer Srbi u Bačkoj čine svega 25% stanovništva. A ako ih se preseli na jug među Arnauts, oni će čuvati svoja imanja od Albanaca i od Albanije i postat će »državotvorni«, a ne više opasni kao kada su u blizini svoje mađarske matice. Zato i Madare i Nijemce iz Vojvodine treba naseljavati na »Jugu«.

Čubrilovićev prijedlog drastična je ilustracija srpske velikodržavne ideje i velikosrpskog šovinizma i spada u red onih problema u albansko-srpskim odnosima koje Albanci ne mogu zaboraviti i koji su još jedan temelj i u današnjem sukobu, pogotovo kada se opet govori o kolonizaciji Slavena na Kosmet i preko onog broja Srba i Crnogoraca koji su se iselili pod pritiskom.

Ivo Andrić i problem Albanije

U povijesno zamršenim i često krvavim i turbulentnim odnosima na klasičnom Balkanu²⁵ uvijek treba uočavati dvije temeljne značajke:

— *prvo*, da unutrašnji etnički problemi imaju i bitnu međunarodnu dimenziju naročito stoga jer se radi o granicama podijeljenim etnikumima, i

²⁵ Pojam *klasičnog Balkana* odnosi se na uobičajeni opseg Balkanskog poluotoka i *političkog Balkana*, (koji uključuje čitavu Jugoslaviju i Rumunjsku), za razliku od tzv. *sjevernog Balkana* tj. prostora sutoka i sukoba Nijemaca, Poljaka, Litvanaca, Letonaca, Estonaca, Rusa i Švedana na Baltiku.

— *drugo*, da se ponekad radi o vrlo malim teritorijima, ali koji zbog svojih geopolitičkih sadržaja (lokacija) imaju veliko značenje za unutrašnje balkanske, ali i izvanbalkanske strategije. Nažalost, u dva slučaja, kada se radi o Albaniji i Makedoniji i njihovim etnikumima, vanjski i unutrašnji aspekti su bitno povezani i imaju kumulativno značenje, a to samo otežava opće prilike.

Promotrit ćemo zato na ovom mjestu problem Albanije u njegovom vanjskopolitičkom aspektu, onako kako ga je Ivo Andrić kao lojalni činovnik u Ministarstvu unutrašnjih dela predočio u svom elaboratu o Albaniji iz 1939. godine. Elaborat sadrži dva dijela i jedan je zapravo referat, a drugi je politički (zapravo geopolitički), racionalan i znalački Andrićev prilog koji njegov politički profil ne pokazuje u najpogodnijem svjetlu.²⁶

Albanija kao međunarodni problem uključuje u sebi tri dominantna aspekta, tj. mogućnosti teritorijalne podjele, promjenu ili samo korekciju granica i podjelu interesnih područja. Godine 1939. Italija i Jugoslavija (Ciano i Stojadinović) raspravljaju o balkanskim odnosima i tom prilikom, s jedne strane, Stojadinović predlaže podjelu Albanije između Jugoslavije i Italije, a s druge strane Ciano govori o korekturama albansko-jugoslavenske granice. Tim povodom Andrić piše spomenuti referat.

I Andrićev referat razmatra ključne stožere nekadašnje srbijanske vanjske politike, tj. problem izlaza Srbije na more. Odlučno značenje u tome imaju i Kosmet i sjeverna Albanija, koju čini prostor između Prokletija na sjeveru i toka rijeke Mati i prometnice do Debra na jugu. Godine 1912. u dodatku ugovoru između Bugarske i Srbije ovoj potonjoj priznato je pravo na turske teritorije sjevernije i zapadnije od Šar planine, što ima veliko političko, geopolitičko i ekonomsko značenje, i to iz razumljivih razloga (koje Andrić inače ne navodi).²⁷ Prije svega Srbija bi time povećala svoj teritorij, što ima bitno značenje za jednu malu državu. Time se utvrđuje mentalitet širenja, u novije doba začet ustankom 1804. godine. Zatim, Srbija se time vraća u Staru Srbiju i na područje kosovskog mita, gdje je Kosmet reljefno — prometno najpogodniji za pristup prema dolini Drima, a osigurana je i obala južnojadranskom pregibu. Nadalje, Skadar bi nužno postao bilo crnogorski, bilo srpski, državna granica bi bila skraćena, što je strateški značajno, ostvarena bi bila veza Crne Gore i zapadne Makedonije, ovladalo bi se Crnim Drimom i Drimom, što ima perspektivno energetske i prometno značenje (željeznica dolinom Drima), stječe se stari Zetski put Skadar—Prizren, dok bi pacifikacijom sjeverne Albanije i njezinim uključivanjem u Srbiju (dijelom i Crnu Goru) bilo umanjeno značenje Albanije kao šiptarske maticice, pa bi i problem iredente bio umanjen. Važno je naglasiti da unatoč takvom teritorijalnom proširivanju Srbija ne bi postala faktor u Otrantskim vratima, u kojima značenje mogu imati jedino jugoistočni prostor Italije i zatim albanska Valona i Sazan.

²⁶ B. Krizman: »Elaborat Ive Andrića o Albaniji iz 1939. god.« (Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, II. 1977, str. 77—89, donesen je izvorni Andrićev tekst)

²⁷ isto, str. 81.

Medutim, iste, 1912. godine Srbija traži i teritorij Drača s većim zaledem,²⁸ očito zbog mogućnosti najlakšeg uspostavljanja relativno velike luke, i zato jer je to točka kojoj gravitira i središnja Albanija, ali i povardarska Makedonija. Ali, kako se zbog stvaranja Albanije 1912. godine nisu mogle ostvariti teritorijalne ambicije u sjevernoj Albaniji, dodatkom ugovoru o savezu između Grčke i Srbije 1913. godine podijeljena su interesna područja između Grčke i Srbije u Albaniji tako da je do rijeke Semeni-Devol i planine Kamne na istoku kod Ohridskog jezera interesno područje Srbije, dakle teritorij sjeverne i srednje Albanije, a na jugu Grčke.²⁹ Srbija bi time postala odlučni prometni činilac između Povardarja i albanske jadranske obale, jer bi uključivala i stari Zetski put, dolinu Crnog Drima i Drima, prometni pravac Mat—Debar, vezu dolinom Škumbije za Strugu i vezu dolinom Semeni-Devol prema Korči.

Londonskim paktom 1915. godine između Italije, V. Britanije, Francuske i Rusije dolazi do bitnog smanjenja Albanije na račun sva četiri susjeda — Crne Gore, Srbije, Grčke i Italije. Značenje ove podjele je veliko: Albaniji ostaje samo proširena središnja Albanija s lukom Drač, dok okolni susjedi zadovoljavaju sve svoje temeljne i bitne ekonomske, etničke i geostrateške ambicije. Crna Gora i Srbija stječu obalu sjeverne Albanije od ušća Bojane do ušća Drima i prometno najvažniji dio čitave sjeverne Albanije, zatim cijelu dolinu Crnog Drima i bazen Ohridskog jezera. Crna Gora, a naročito Srbija, ostvaruju, dakle, sve već navedene prednosti koje pruža sjeverna Albanija. U ekonomskom smislu srpska je stečevina najvažnija, a bitno je i njezino geostrateško značenje.

Italija postaje bitan činilac u Otrantskim vratima: zauzima Valonu i otok Sazan, poluotok Karaburun i odgovarajuće zalede i dijelove obale od ušća Vijoše i prema Krfu. Talijanska stečevina je teritorijalno najmanja, ali je geostrateški najvažnija i najperspektivnija.

Grčka stečevina zadovoljava etničke ambicije, grčke irendente, stječe se Korša kao važno ekonomsko središte, a proširenjem teritorija sjeverozapadno duž albanske obale bolje se osigurava nasuprotno obalsko pročelje i pristup Krfu.

Prema prijedlogu iz 1915. godine, Albanija se, dakle, zaista našla u neprijateljskom okruženju i uz znatne gubitke teritorija. Posebno je važno da je jedan nebalkanski partner, Italija, stekao uporište na južnom dijelu istočnog Jadrana. Jasno je da je sve to bila krajnje nepovoljna osnova za daljnje međusobne odnose. Ukratko, zbog svoje otpornosti i demografske ekspanzije te ključnog geostrateškog položaja Albanija je smetnja svim susjedima, jer potire njihove teritorijalne i ekonomske ambicije.

U samom elaboratu najvažnija su ona stajališta Ive Andrića koja se tiču jugoslavenskih shvaćanja.³⁰ Prema Andriću najbolje rješenje za Jugoslaviju jest nezavisnost Albanije u granicama iz 1913. godine (uz neke ispravke granica u korist Jugoslavije). Ideja je posvema jasna: nezavisna Albanija je brana talijanskom prodoru na južni Balkan, ali ako nezavisna Albanija nije moguća, ili ako

²⁸ isto, str. 81.

²⁹ isto, str. 82.

³⁰ isto, str. 83/84.

južni dio Albanije pripadne bilo Italiji bilo Grčkoj, Jugoslavija treba da traži sjeverni dio Albanije do Drima. Treba upozoriti da Andrić tu nije topografski jasan, pa se ne zna misli li se tu samo na prostor desno od Drima i Bijelog Drima, ili na sav prostor desno od Drima i Crnog Drima, koji je također u sjevernoj Albaniji. Isto tako, po Andriću, Jugoslavija ima pravo na Skadar, i to po načelu povijesnog prava, jer je on bio prijestolnica srednjovjekovnih srpskih vladara, a i zbog podnijetih žrtava za Skadar 1913. godine. Za Andrića drimska dolina sa Skadrom je ekonomska i geografska cjelina s Crnom Gorom i pograničnim krajevima Srbije, a ujedno drimska je dolina jedini izravni i najkraći prirodni put iz Srbije za Jadran, (za željezničku prugu Dunav—Jadran), pri čemu je važno da je konferencija ambasadora 1913. godine u Londonu priznavala pravo Srbiji da izade na more. Osim toga, Skadar je važan kao dodatni izlaz na more i za Crnu Goru, koja od Berlinskog kongresa 1878. godine ima pravo slobodne plovidbe na Bojani. Ukratko, razlozi za pripajanje sjeverne Albanije Srbiji i Crnoj Gori su logični i navodno opravdani!

Međutim, Andrić posvema zaboravlja na suvremenu etničku stvarnost, ne poziva se čak niti na nekadašnju i srpsku naseljenost u sjevernoj Albaniji, nego etnička komponenta za njega uopće ne postoji, i važni su jedino državni interesi, a u odnosu na sjevernu Albaniju oni su trajnog značenja. Najbliže je ostvarenju tog posjeda poslije I. svjetskog rata država SHS bila 1920. godine, kada je Clemenceau izjavio Pašiću i Trumbiću kako će se država SHS uspeti na vrhunac moći »...kada bude imala Skadar, Drim i Svetog Jovana Medovanskog.«³¹

Za geopolitička (teritorijalna) razmatranja važno je i gledište Pašića (1919. god.) o pripadnosti i granicama Albanije po kojem je Jugoslavija kao teritorijalni minimum treba tražiti prostor desno od Crnog Drima do sutoka sa Bijelim Drimom, a odatle Velikim Drimom do mora. To je onaj isti prostor kao i u Andrića »do Drima« koji se upire i na jednu hidrografska činjenicu i jasnu oznaku na terenu pogodnu za određivanje granice. Pritom eventualno buduće hidroenergetsko korištenje Drima očito bi ovisilo i o povoljnim odnosima s Albanijom. A kao maksimum Jugoslavija treba tražiti kao granicu rijeku Mati do izvora, a odatle na istok do Crnog Drima. Dakle, Mati i najgornji Crni Drim bili bi granica prema ostaloj Albaniji, čiji politički status uključuje različite mogućnosti. Srbija (Jugoslavija) bi time u potpunosti ovladala čitavom sjevernom Albanijom što uključuje ranije navedene prednosti tog prostora.

Međutim, kako je 1921. godine Albanija priznata kao nezavisna i suverena država, izgledalo je da su sve kombinacije Srbije prema sjevernoj Albaniji neostvarive. Ali, 1921. god. kraljevina SHS potpisuje sa plemenom Miridita, ugovor o suradnji.³² Kako je prostor kršćanskih (katoličkih) Miridita dio sjeverne Albanije oko grada Rrëshen sjeverno od Matia otvaraju se nove mogućnosti za Srbiju: predviđeno je bilo formiranje slobodne Miriditske države, koju će braniti snage SHS, a čije će interese u svijetu zastupati Beograd. Razumljivo, Miriditska država imala bi teritorijalni kontinuitet sa Crnom Gorom i Kosmetom, a izlazila bi i na more, što znači da bi Srbija riješila sva pitanja koja se povezuju sa

³¹ isto, str. 84.

³² isto, str. 86.

sjevernom Albanijom — no i ta je kombinacija propala, jer je vlada iz Tirane ugušila pokret za miriditskom posebnošću.

Godine 1927. Tiranskim paktom između Italije i Albanije nastaje nova geopolitička i ekonomska situacija — budući da se Albanija zapravo pretvara u talijanski protektorat, što znači da sve jugoslavenske kombinacije s Albanijom otpadaju, jedino što Jugoslavija može osigurati jest talijanska garancija (1937) da će biti zaštićena od opasnosti prema južnoj Srbiji (tj. Makedoniji), Kosmetu i Crnoj Gori.

U referatu Andrić dobro uočava opasnost za Jugoslaviju, tj. da samo jedna strana sila (Italija) okupira čitavu Albaniju i da time ugrozi Jugoslaviju i prema Boki Kotorskoj i prema Kosmetu.³³ A ukoliko bi došlo do eventualne podjele Albanije, maksimum teritorija koji Jugoslavija može tražiti jest do rijeke Mati i na Crni Drim, što je isto kao i Pašićev prijedlog iz 1919., a uz to treba osigurati i kotline Ohridskog i Prespanskog jezera (dakle, cijele kotline) uključujući i Podgradec i slavenska sela Golog brda, kao i ona između Prespe i Korčë. Zauzimanje Skadra bilo bi od velike »moralne i ekonomske važnosti«³⁴ zbog mogućih hidromelioracija, jer bi bile omogućene veze Srbije i Makedonije s Jadranom. Osim toga, podjelom Albanije nestalo bi privlačnog centra za albansku manjinu u Jugoslaviji (Kosmet, zapadna Makedonija), nestalo bi problema matice i iredenta, i u novim prilikama lakše bi se asimilirala albanska manjina na Kosovu i Metohiji, jer bi Jugoslavija, istina, stekla 200.000—300.000 Albanaca, ali većinom Albanaca katolika koji nisu u dobrim odnosima s islamskim albancima.³⁵ Dakako, ova Andrićeva teza o olakšanoj asimilaciji je neodržiava, iako se radi o albanskim katolicima, oni su ipak Albanci. Prema Andriću i pitanje iseljavanja muslimanskih Albanaca u Tursku (a treba podsjetiti da je Andrićev referat kasniji od onog Čubrilovićevoga iz 1937. godine) također bi se izvelo pod novim i povoljnim okolnostima. Sve ovo zvuči posve logično sa stanovišta jedne velikodržavne srpske politike, iako je ona u sukobu sa etničkom stvarnošću.

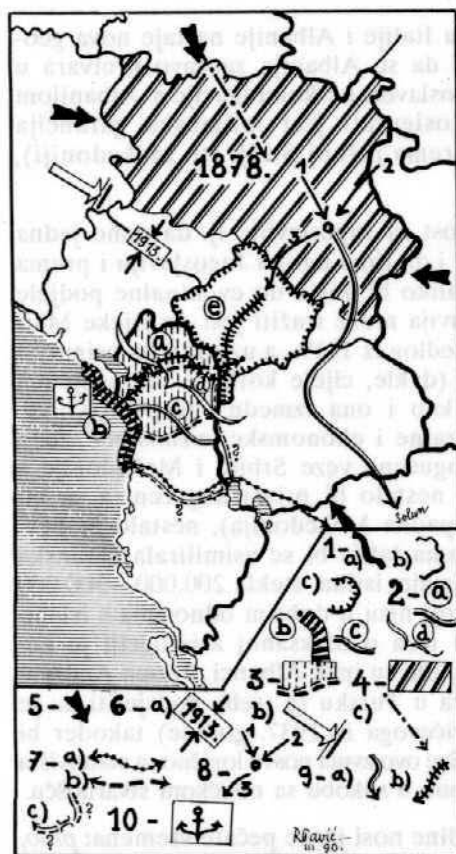
Zaključak. I Andrićev prilog iz 1939. godine nosi jasne pečate vremena: *prvo*, izostavlja iz razmatranja etničku realnost koja mora ustupiti pred državnim interesima, i *drugo*, nabijen je geopolitičkim sadržajima što je primjerenom vremenu i samom problemu: država Srbija u stalnom je procesu teritorijalnog širenja od 1804. god., a razdoblje stare Jugoslavije sa centralizmom i unitarizmom također je vid širenja Srbije. Važno i doba u kojem se baš javljaju problemi sjeverne Albanije, jer je za jednu novu mladu državu (Srbija) važno da proširuje svoj teritorij što se smatra bitnim činiocem uspjeha i napretka. A u geostrateškom smislu uključivanjem sjeverne Albanije skraćuje se i državna granica i otvaraju nove prometne mogućnosti.

³³ isto, str. 89.

³⁴ isto, str. 89.

³⁵ isto, str. 89.

Slika 1—J. Cvijić i izlaz Srbije na Jadran preko sjeverne Albanije

1. a) današnje državne, b) republičke, c) pokrajinske granice (bivše) SAP Kosovo. Na sjeveru Srbije stara austrijsko-srpska granica;

Sjeverna Albanija

2. a) Sjeverna Albanija između Prokletija na sjeveru i rijeke Mati i ceste za Debar na jugu naseljena uglavnom Albancima katolicima ima Crni Drim i Drim kao hidrografsku okosnicu, dok prometnu osovinu čini stari zetski put Skadar—Prizren.

Sjeverna Albanija u posjedu Srbije i Crne Gore znači b) ovladavanje južnojadranskim (balkanskim) obalnim pregibom od Bara do Drača, koji je u regionalnom smislu najbolje položen u odnosu na središnji prostor trupnog dijela Balkana; još je 1844. u Srbiji isticano kako je Ulcinj najpogodnija točka za trgovački izlaz Srbije na more.

Zatim, znači c) strateško skraćivanje državne granice, d) ostvarivanje veze Crne Gore sa zapadnom Makedonijom, dok e) Kosmet ima kontinuirani izlaz do mora;

3. Prema Cvijiću (1913. god.) sjeverna Albanija je do označene linije naseljena Albancima, ali i poarbanasanim Srbima i Srbima što je važan element po kojem bi Srbija imala pravo na taj prostor.

Položaj Srbije

4. 1878. god. Srbija je u odnosu na more kopneno blokirana zemlja;

5. Položaj Srbije u okruženju;

6. a) Zbog spajanja teritorija Srbije i Crne Gore 1913. god. i b) nestanka

Sandžackog koridora, kao izlaza Austrije prema Solunu ostaje samo Moravsko-varždarska udolina (c), a tu je glavna zapreka teritorij Srbije.

7. a) Prometnice, antička Via Egnatia, put aktivan i u srednjem vijeku, b) srednjevjekovni Zetski put Skadar—Prizren;

8. Niš kao spojnica željezničkih pruga sa sjevera iz Panonije (1) i (2) iz Podunavlja nizvodno od Đerdapa s obzirom da su plovidbene mogućnosti Đerdapa male, (3) Od Niša otvaraju se mogućnosti za vezu Dunavsko-jadranskom željeznicom do sjevernog Jadrana.

9. Glavni potencijalni pravci izlaza Srbije na more: a) prema Solunu, b) prema južnojadranskom obalnom pregibu najpovoljnija je trasa Niš—Toplica—Lab—Bijeli Drim—Drim—jadranska obala između Bara i Drača (zanimljivo je da Cvijić ne spominje tu najnižu trasu, nego one preko viših prijevoja), c) ostale mogućnosti koje navode Cvijić, tj. sa Kosmeta na spoj Bijelog i Crnog Drima, zatim uzvodno Crnim Drimom do Ohrida i tunelom za dolinu Škumbije i konačno na Drač, nisu realne;

10. Evropske optužbe da Srbija borbom za Jadranske luke zapravo želi ispuniti ambicije Rusije za izlazom na Jadran.

Slika 2—Balkanski odnosi prema Tucoviću («Srbija i Albanija», prije 1. 1. 1914.)

1. a) današnje državnice, b) republičke, c) pokrajinske granice (bivše) SAP Kosovo.

Albanija

2. Sjeverna Albanija — najsiro-mašniji i najnerazvijeniji dio Albanije, zajedno sa južnom Albanijom i prostorom Valone najviše na udaru stranih osvajačkih interesa;

3. Reljefna zona praktički autonom-nih albansko-grčkih područja u Turskoj između Crne Gore i Olimpa izvan glav-nih životnih žarišta (shematizirano);

4. a)-e) pritisci na Albaniju od strane susjeda;

5. Otrantska vrata — interes Italije da se nitko drugi ne utvrdi na njezinim obalama što je bitan čimbenik talijanske jadranske politike;

6. Kosmet kao jezgra oslobodi-lačkog pokreta Albanaca (Prizrenska liga u Prizrenu 1878. god. i albanski ustanci 1909—1912. god. na Kosmetu i u sjevernoj Makedoniji);

Položaj Srbije

7. Srbija u okruženju, a) Grčko-turska prometno-geopolitička barijera za izlaz Srbije na Solun, b) austrijska barijera za izlaz Srbije u Podunavlje i preko Bosne i Hercegovine na Jadran;

8. 1-4 Srbiji neprijateljske zemlje;

9. austrijska okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine;

10. zbog nezavisnosti Srbije i Crna Gora su barijere za austrijski prodor na jugoistok (Solun);

Srbija i more

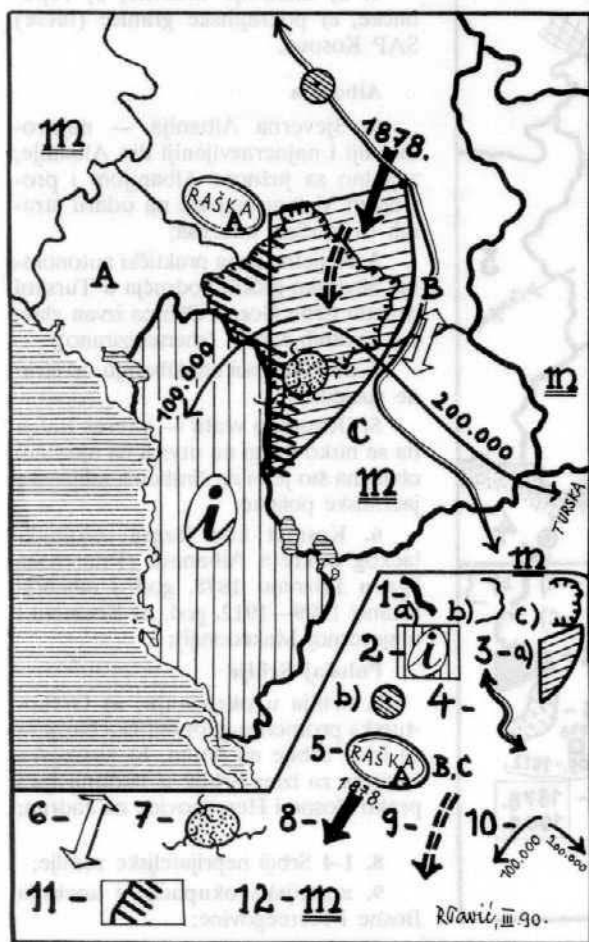
11. Glavna balkanska prometnica koja se ne može usmjeriti prema Jadranu; relativno periferični Carigrad nema značenja za Srbiju;

12. a) najvažniji potencijalni lučki izlazi za Srbiju, Kosmet i zapadnu Makedoniju prema Jadranu (Valona samo djelomično), b) Bar i Solun, za Tucovića to su pravi izlazi Srbije na more, a Solun je ujedno i cilj austrijske balkanske politike;

13. teritorijalnim spajanjem Crne Gore i Srbije 1913. g. nestaje Novopazarski Sandžak kao politička zemljoužina i koridor, ali i to nije najbolje rješenje za izlaz Srbije na more;

14. smjer interesa Srbije za izlaz na Jadran i područje koje bi Srbija morala vojnički osiguravati (shematizirano).

Slika—3 Čubrilović i rješenje arnautskog problema u Jugoslaviji (1937. god.)

1. a) današnje državne, b) republičke i c) pokrajinske granice bivše SAP Kosovo

Albanija i »albanski trokut«

2. Matični albanski etnikum i centar iredente.

3. a) Područje albanskog trokuta u Jugoslaviji oslanja se na etničko zaleđe u Albaniji i prodire u samu jezgru Balkana; b) Pojedine albanske eksklave dopiru i do Svetozevara;

4. Moravsko-varždarska udolina, glavna prometna i geostrateška okosnica Balkana do koje dopire i albanski trokut. Osigurnije stabilnosti u toj zoni u interesu je i evropskih država;

5. Albanski trokut prekida vezu stare Raške i Crne Gore (A) sa južnim pomoravljem (B) i Makedonijom (C);

6. Isto tako zbog albanskog-bugarskog etničkog suženja u južnom Pomoravlju otežana je i veza Srbije i Makedonije zbog čega je Makedonija u izolaciji od ostalog slavenskog prostora na sjeveru i sjeverozapadu;

7. Šar planina — geostrateška jezgra albanskog trokuta, pogranična spojnica prema matičnom albanskom etnikumu, Kosmetu, sjeverozapadnoj Makedoniji i južnom Pomoravlju.

Migracije

8. Jedno od ranih razdoblja suzbijanja albanskog klina u procesu teritorijalne rekonkviste Srbije prema jugu;

9. Prirodni povijesni prodor naseljavanja Topličana prema dolini Laba i Kosovu;

10. Predviđeni pravci iseljavanja Arnauta prema Albaniji i Turskoj;

11. Dio albanskog trokuta koji je uglavnom granični pojas uz Albaniju u kojem treba posve iseliti albansko stanovništvo i naseliti pouzdani i državotvorni slavenski element;

12. Sa djelomičnim uklanjanjem albanskog trokuta muslimani Bosne i Hercegovine i Sandžaka gube teritorijalnu vezu sa ostalim muslimanima na jugoistoku, što je činilo njihovog potencijalnog asimiliranja.

Slika—1 Prijedlog podjele Albanije prema tajnom Londonskom ugovoru iz 1915. god. između Italije, Velike Britanije, Francuske i Rusije.

Teritoriji predviđeni da ih zaposjedne (shematizirano):

1. Crna Gora i Srbija — pri tome je važno uočiti da bi južno od Debra i Ohridskog jezera granica imala geometrijski značaj, dakle, duž meridijana i paralela što je uvijek slučaj kada ne postoji jasan kriterij za razgraničenje.

2. Teritorij koji bi trebala okupirati Grčka,

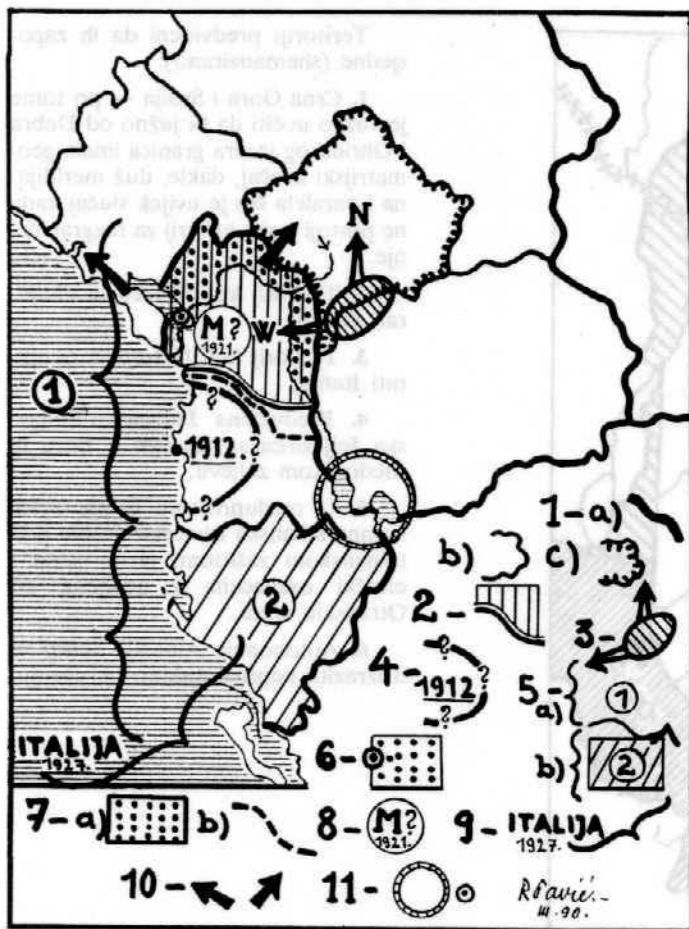
3. Teritorij koji bi trebala okupirati Italija,

4. Predviđena Jadransko-dunavska željeznica sa izlazom u Baru ili Medovskom zaljevu,

5. U međuprostoru ostaje autonomna albanska islamska država pod talijanskom zaštitom, teritorijalno i etnički osakaćena i udaljena od Otrantskih vrata,

6. Autonomna Albanija nalazi se u izrazito neprijateljskom okruženju.

Slika—5 Ivo Andrić i Albanski problem

1. a) državne, b) republičke i c) pokrajinske granice bivše SAP Kosovo;

2. Sjeverna Albanija inače osim Skadra najsiromašniji i najnerazvijeniji dio Albanije;

3. God. 1912. priznato je pravo Srbiji na turske teritorije sjeverno i zapadno od Šar planine;

4. Zahtjev Srbije 1912. za Dračem kao lukom i odgovarajućim zaledem što je važno i za zapadnu Makedoniju;

5. a) Prijedlog interesnog područja Srbije iz 1913. god., b) Prijedlog interesnog područja Grčke iz 1913. god.;

6. Maksimalni teritorij dijela sjeverne Albanije sa Skadrom koji bi trebala tražiti Jugoslavija prema Andrićevom referatu iz 1939. god.;

7. Konferencija ambasadora u Londonu 1913. god. priznaje prava Srbije da izade na Jadran (shematizirano); a) Pašićev minimalni zahtjev iz kraja 1919. god. poklapa se sa Andrićevim prijedlogom, b) maksimalni zahtjev ide rijekom Mati na Crni Drim;

8. Područje pretpostavljene Miridske republike (shematizirano) iz 1921. god. preko koje bi SHS mogla izaći na more;

9. Tiranski put Albanija—Italija iz 1927. god. kojim Albanija zapravo postaje talijanski protektorat, čime se isključuju sve kombinacije SHS;

10. Opasnost za jugoslavensku Boku Kotorsku i Kosmet ukoliko bi Italija zauzela čitavu Albaniju;

11. Ako bi došlo do eventualne podjele Albanije Jugoslavija treba tražiti sjevernu Albaniju u okviru maksimalnog Pašićevog prijedloga iz 1919. god., a trebala bi osigurati i Ohridsko-prespanski prostor i Skadar.

Historijska-geografska i etnografska granica

Radovan Pavić

SERBIA, MACEDONIA, AND KOSOVO IN RELATION TO ALBANIA
AND THE ALBANIANS

Summary

The problem of the most favourable exit of Serbia to the Adriatic especially of the area south of Niš and east of the Ibar, remains of enduring interest and importance. This is demonstrated by the author's historical account of the attitude of Serbia towards the Albanian space, in particular from the beginning to the thirties of this century. With the purpose of making today's processes and events in Kosovo easier to understand the author explains various approaches to the solving of Serbo-Albanian relationships through the writings and activity of four outstanding personalities in Serbian and Yugoslav history: Jovan Cvijić, Dimitrije Tucović, Vasa Čubrilović, and Ivo Andrić. All of them offer an extremely negative assessment which is the result of aspirations towards territorial expansion and demographic changes within the context of planning a Great Serbia.